

Bozó Péter

„A WAGNERNEK MEGTILTANI NEM LEHET...”*

A zeneszerző fogadtatásának komolytalan aspektusai a Borsszem Jankóban

„Manches, was in der Zeitung steht,
ist dann doch wahr – wenn auch nicht alles”
(Bismarck)

Richard Wagner műveinek magyarországi fogadtatását vizsgálva célszerűnek látszik különbséget tenni a befogadók különféle csoportjai között. Munkahipotézisként abból indulhatunk ki, hogy a recipiensek különböző rétegei más-más módon reagáltak Wagner műveire és nézeteire: nem ugyanazt látta bennük az igen különböző szellemi és zenei felkészültségű személyekből álló operalátogató közönség, mint a zenei szaklapok kritikusai; másként értékelte romantikus operáit és zenedrámáit a zenekari árokban mindennapi kenyeréért játszó muzsikusi, mint az egyéni hangját kereső, Wagner partitúráit mohón tanulmányozó zeneszerző.¹

Ebben a tanulmányban a befogadók és írásaik egy egészen speciális csoportjával: a *Borsszem Jankó* című lap 1869 és 1875 között megjelent számaiban, vagyis jó részt a Hans Richter budapesti működése idején, illetve az azt közvetlenül megelőző időszakban közölt, Wagner-vonatkozású írásokkal foglalkozom. A *Borsszem Jankó* a satirikus lapok vagy élclapok családjához tartozott – olyasféle sajtóorgánium volt tehát, mint a bécsi lapok közül a vele egykorú *Kikeriki*, *Figaro*, *Der Humorist*, *Die Bombe* és *Der Floh*,² a müncheni *Fliegende Blätter*, a berlini *Kladderadatsch*³ vagy a párizsi *Le Journal amusant* és *Le Charivari*.⁴ E sajtótermékek közös vonása, hogy nem valódi híreket, recenziókat és kritikákat közöltek, hanem inkább aktuá-

* A tanulmány az NKFIH posztdoktori kiválósági ösztöndíjának támogatásával készült (PD 124 089). A lábjegyzetekben a következő rövidítések fordulnak elő: BJ = *Borsszem Jankó*; FL = *Fővárosi Lapok*; ZszL = *Zenészeti Lapok*. A munkámban szereplő 19. századi sajtóidézeteket a mai nyelvi normának megfelelő helyesírással közlöm. Kivételt csak Wagner keresztnévvel teszek, melynek esetében megtartom a korabeli magyar sajtóban használatos „Rikhárd” alakot.

A szerző az MTA BTK Zenetudományi Intézet kutatója.

1 Wagner magyarországi zeneszerzői recepciója vonatkozásában fontos írás Tallián Tibor cikke, amely Bartók, illetve Kodály Wagnerrel kapcsolatos reakcióival foglalkozik: „Richard Wagner Magyarországon. Reflexek és reflexiók”, *Magyar Tudomány* 175/1. (2014), 16–31.

2 A szóban forgó bécsi lapok digitális formában tanulmányozhatók az Österreichische Nationalbibliothek folyóirattárában (ANNO): <http://anno.onb.ac.at/>.

3 Mind a *Fliegende Blätter*, mind pedig a *Kladderadatsch* elérhető elektronikusan az Universität Heidelberg digitális könyvtárában: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/fb>.

4 Elektronikus elérés a párizsi Bibliothèque Nationale digitális könyvtárában (Gallica): <https://gallica.bnf.fr>.

lis tartalmú vicceket és humoros álhíreket, mikor prózában, mikor versbe szedve. Mindezt illusztrált formában tették: az írott szövegek mellett fontos szerepet játszottak a karikatúrák, illetve satirikus képregények. Az ilyen típusú lapok közleményeinek természetesen nincs olyasféle forrásértéke, mint egy komoly napilap objektívebb (bár szintén nem feltétlenül elfogulatlan) híradásainak. Van viszont másfajta forrásértéke: a viccek, ha megfelelő kontextusban értelmezzük – vagyis értjük – őket, nagyon is jól informálhatnak egy adott kornak egy adott történelmi személyiséghez (például zeneszerzőhöz) kapcsolódó, közkeletű elképzeléseiről. Írásomban tehát a 19. századi Wagner-recepció komolytalan aspektusaival foglalkozom. A téma ilyen szempontú vizsgálata nemzetközi viszonylatban, elsősorban a német nyelvű irodalomban nem teljesen újszerű,⁵ a zeneszerző magyarországi fogadtatásával kapcsolatban azonban nem tudok hasonló próbálkozásról.⁶

A *Borsszem Jankó* a dualizmus korának kezdetén, 1868-ban jelent meg először, vagyis annak a korszaknak a terméke, amelyet egy régebbi sajtótörténeti összefoglalás a politikai élclaptípus virágkoraként jellemez.⁷ Alapító szerkesztője az orvos, író, újságíró és humorista Ágai Adolf (1836–1916) volt, aki 1910-ig állt a lap élén, s aki általában Csicseri Bors vagy Spitzig Iczig néven közölte írásait.⁸ A szerkesztőséget többnyire fiatal és tehetséges polgári értelmiségiek, a Kávéforrás kávéház törzsvendégei alkották – többek között a színműíró Berczik Árpád (1842–1919), a műfordító Dóczy Lajos (1845–1919), valamint a Népszínház későbbi igazgatója és a *Budapesti Hírlap* majdani szerkesztője, Rákosi Jenő (1842–1929).⁹ A karikatúrákat főleg a Brünnből érkezett Karel Klič (Klietzsch; 1841–1926), illetve a magyar Jankó János (1833–1896) rajzolta.¹⁰

A korabeli magyar nyelvű élclapok – mint az *Üstökös*, a *Bolond Miska*, a *Ludas Matyi* és a *Mátyás deák* – többnyire egy-egy politikai érdekcsoport szócsövétől szol-

5 Ernst Kreowski–Eduard Fuchs: *Richard Wagner in der Karikatur*. Berlin: Behr, 1907; Hermann Hakel (hrsg.): *Richard der Einzige. Satire, Parodie, Karikatur*. Wien–Hannover: Forum, 1963; Wolfgang W. Parth (hrsg.): *Der Ring der nie gelungen. Richard Wagner in Parodie, Satire und Karikatur*. München: Heyne, 1983; Manfred Eger: „Richard Wagner in Parodie und Karikatur”. In: Ulrich Müller–Peter Wapnews-ki (hrsg.): *Richard-Wagner-Handbuch*. Kröner: Stuttgart 1986, 760–776; Lydia Goehr: „Wagner through Other Eyes: Parody the Wit of Brevity in Theodor W. Adorno and Mark Twain”, *New German Critique* 43/3. (November 2016), 27–52.

6 A magyarországi Wagner-recepció két legrészletesebb, könyvterjedelmű feldolgozása: Haraszti Emil: *Wagner Richard és Magyarország*. Budapest: MTA, 1916, illetve Varga Ildikó: *Richard Wagner, Magyarország és a magyarok, 1842–1924*. Pécs: magánkiadás, 2018, amely a szerző doktori értekezésén alapul: *Richard Wagner, Hungary, and the Nineteenth Century. Aspects of the Reception of Wagner's Operas and Music Dramas*. PhD diss., Graz, University of Music and Dramatic Arts, 2014. Mind Haraszti, mind pedig Varga munkája jól dokumentált, széles körű kutatásokon alapul, de a forráskritika tekintetében mindkettő hagy maga után kívánnivalókat.

7 A lapról és magyar rokonairól ld. Buzinkay Géza: „Élclapok, 1867–1875”. In: Szabolcsi Miklós (szerk.): *A magyar sajtó története*, II/2.: 1867–1892. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985, 169–196., illetve uő: *Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúrák a XIX. század második felében*. Budapest: Corvina, 1983.

8 Ágai személyéről ld. Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*, 1–14. Budapest: Hornyánszky, 1891–1914, I., 74–78.

9 Buzinkay: i. m.

10 Uott, 172.

gáltak, s rendszerint valamiféle komoly napilap szatellitjeként működtek. A közleményeknek csak kis része származott az állandó munkatársaktól, illetve magától a szerkesztőtől – nagyobb részüket többnyire a lap által képviselt irány hívei, az olvasók küldték be a szerkesztőségbe. Mivel a szerkesztőségi posta általában névtelen volt, a szerzők kilétének azonosítása a legtöbbször nem lehetséges.¹¹ Alapvetően tekintve a *Borsszem Jankó* sem különbözött lényegesen a korszak többi magyar politikai élclapjától: a *Reform* című napilap szatirikus párjaként működött, és egyértelműen az 1867–1875 között kormányzó Deák-párt nézeteinek adott hangot.¹² Ez a csoportosulás az 1861-es országgyűlés úgynevezett Felirati Pártjából jött létre Deák Ferenc vezetésével, és 1875-ig létezett, amikor is Szabadelvű Párt néven egyesült korábbi ellenzékével, a Tisza Kálmán vezette Balközép Párttal.¹³

A sajtótörténész értékelése szerint azonban a *Borsszem Jankó* színvonalában leköörözte hasonló műfajú társait, amennyiben „politikai élű íásaiban, karikatúráiban is jellemzésre és ismeretek terjesztésére törekedett”,¹⁴ továbbá a politikai csatározások mellett a kulturális élet történéseinek is jelentős figyelmet szentelt.¹⁵ A lap hasábjain minduntalan visszatérnek bizonyos állandó figurák, akik meghatározott társadalmi típusokat képviselnek: például Mokány Berci a maradi és züllött vidéki nemes; Szent-szivari Monocles a fennköltebb arisztokráciát; Lengenádfalvy Kotlik Zirzabella pedig a csúnyácska, de dúskeblű szélsőbaloldali honleányt. A lap népszerűsége az olvasók számának alakulásában is tetten érhető: a kezdet kezdetén mintegy 5–600 előfizetője volt, ez a szám azonban egy év alatt 2 800 fölé emelkedett, 1870-ben pedig már 4000-re, ami a korban jelentősnek számított, s emellett 500 példányt rendszeresen árultak is.¹⁶ A *Borsszem Jankó* egészen az 1930-as évtized végéig működött, bár az első világháborút követő időszakban már messze nem volt olyan népszerű, mint a dualizmus korában.¹⁷

A továbbiakban abból a szempontból igyekszem vallatóra fogni az élclap „tudósításait”, hogy mit árulnak el a dualizmuskori Budapest széles körben (vagyis nem feltétlenül zeneértők körében) elterjedt Wagner-képéről.

A *Borsszem Jankó* közleményeiben három személy kap kiemelt szerepet mint olyanok, akik Wagner műveinek elismertetéséért küzdenek Budapesten: Liszt, Ábrányi Kornél és Hans Richter. Természetesen mindhármukat joggal említi a lap ebben a szerepkörben. Köztudott, hogy Liszt nem csupán a *Lohengrin* weimari ősbemutatójának (1850. augusztus 28.) karmestereként szállt síkra Wagner munkásságáért,

11 Uott, 171.

12 Uott, 169. és 195.

13 Csorba László: „A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált időszaka (1867–1890)”. In: *Magyarország története a 19. században*. Szerk. Gergely András. Budapest: Osiris, 2005, 368–370.

14 Buzinkay: i. m., 169.

15 Uott, 204–205.

16 Uott, 172. és 195.

17 A lap 1868 és 1919 között megjelent számainak többsége, valamint néhány későbbi évfolyam (1933–1936) hozzáférhető az Arcanum Digitális Tudománytárban: <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/BorsszemJanko/> (az utolsó letöltés dátuma: 2019. május 13.).

hanem általában véve sokat egyengette operáinak útját, részben személyes kapcsolatainak mozgósítása, részben pedig a neve alatt megjelent elemző-népszerűsítő írásművek révén.¹⁸ Ábrányi egyrészt Wagner-szövegkönyveket ültetett át magyarra (a *Tannhäuser* és *A bolygó hollandit*), másrészt a *Zenészeti Lapok* szerkesztőjeként egy sor fontos írást jelentetett meg – többek között az 1866 és 1874 között lezajlott pesti magyar nyelvű Wagner-bemutatók kritikáit (lásd az 1. táblázatot a 36. oldalon) – olyannyira, hogy Tallián Tibor a francia wagneriánusok későbbi, 1885 és 1888 között működött sajtóorgánumára utalva egyenesen „afféle *Revue Wagnérienne*”-ként jellemzi Ábrányi lapját.¹⁹ Az 1866 és 1874 között a Nemzeti Színháznál lezajlott négy premier közül az utolsó harmat Richter vezényelte, aki 1866-tól Wagner személyes ismerőse és kopistája volt, pesti működése előtt már sikerrel propagálta a zeneszerző műveit Münchenben, illetve Brüsszelben, később pedig ő dirigálta a *Ring*-tetralógia ősbemutatóját a bayreuthi Festspielhaus megnyitása alkalmával.

Richter Liszt támogatásával került a pesti színház zenekarának élére,²⁰ s a *Borsszem Jankó* 1871. karácsonyi számának címlap-karikatúrája (1. kép) jól jellemzi helyzetét: háttal, az együttest dirigálva látjuk; Wagner vigyázó tekintete figyel, akinek profilja a karmester háta közepén kapott helyet; Liszt pedig a kép jobb alsó sarkában tapsol neki.²¹ A szóban forgó címlap annál inkább figyelemre méltó, mivel alig néhány hónappal azután jelent meg, hogy Richtert 1871 szeptemberében szerződtették Pesten. Működésének már ebben a rövid korai időszakában nagy sikerrel újította fel a *Lohengrint* (ez volt itteni debütálása), s a Filharmóniai Társaság első három vigadóbeli hangversenyén is minden alkalommal műsorra tűzött egy-egy zeneszámot Wagner darabjaiból (a Richter pesti koncertjein előadott Wagner-műveket lásd a 2. táblázatban a 37. oldalon),²² nem véletlen tehát, hogy a pesti sajtó már ilyen rövid idő elteltével a német komponista híveként és ideális tolmácsolójaként tartotta számon. A *Fővárosi Lapok* névtelen kritikusa már a *Lohengrin*-felújítást követően azt állapította meg, hogy az új dirigens „fényes sikerrel” mutatkozott be, hogy „a Wagner-dalművek szellemét és kombinációit a legkisebb ízig ismeri”, hogy „az előjáték után azonnal felzajlott a taps”, illetve hogy „a felvonások után gyakran kitapsolták”.²³ Ez annál inkább figyelemre méltó, mert a *Borsszem Jankó* egy évvel Richter érkezését megelőzően, 1870 szeptemberében még a pesti operatársulat egyik *Lohengrin*-előadásának botrányos voltát

18 Ld. Franz Liszt: *Sämtliche Schriften*, Bd. 4: *Lohengrin und Tannhäuser von Richard Wagner*. Hrsg. Detlef Altenburg. Wiesbaden: Breitkopf und Härtel, 1989; valamint „Wagner’s fliegende Holländer” és „Richard Wagner’s Rheingold”. In: Franz Liszt: *Sämtliche Schriften*, Bd. 5: *Dramaturgische Blätter*. Hrsg. Dorothea Redepenning–Britta Schilling. Wiesbaden: Breitkopf & Härtel, 1989, 68–114., ill. 115–117.

19 Tallián Tibor: „Pest (die unmusikalichste Stadt). Wagner Richárd Pesten”, *Muzsika* 56/7. (2013. július), 15–19.

20 Richter budapesti működéséről ld. Christopher Fifield: „Chapter 5: 1871–1874: Budapest” és „Chapter 6: 1874–1875: Budapest and Bayreuth”. In: uő: *Hans Richter*. Woodbridge: Boydell & Brewer, 2016, 51–62., ill. 63–81.

21 BJ 4/208. (1871. december 24.), címlap

22 Az adatok forrása Richter karmesteri tevékenységéről készült saját dokumentációja, melyet Fifield teljes egészében közöl könyve függelékében: Fifield: *Hans Richter*, 469–746.

23 FL 8/232. (1871. október 10.), 1063.

Pest, december 24-én.

208. szám.

IV. évtolyam 1871.

BORSSZEM JANKÓ

Előfizethetni a Deutsch-féle könyvnyomda és kiadói részvénytársaságnál. Pest, József tér 6-ik szám.
Előfizetési díj: Egész évre 6 frt. — Félévre 3 frt. — Negyedévre 1 frt 50 kr.

1. kép: Hans Richter és Liszt a Borsszem Jankó címlapján (1871. december 24.)

Dátum	Wagner-mű	Vezényelt	Kritika a ZsZL-ban
1866. december 1. (bem.)	Lohengrin	Karl Huber	„ák.”, „Lohengrin”, 7/10. (1866. dec. 9.), [146]–149.; 7/11. (1866. dec. 16.), [162]–166.
1871. október 7. (új bet.)	Lohengrin	Hans Richter	„Richter János és Lohengrin új színrehozatalára a Nemzeti Színházban”, 12/3. (1871. okt. 15.), 33–41.
1871. március 11. (bem.)	Tannhäuser	Erkel Ferenc	„á.”, „Tannhäuser”, 11/22. (1871. márc. 19.), [338]–343.; 349–351.
1873. május 10. (bem.)	A bolygó hollandi	Hans Richter	„á.”, „A bolygó hollandi”, 13/19. (1873. máj. 18.), [145]–147.
1874. november 24. (bem.)	Rienzi, az utolsó tribun	Hans Richter	„á.”, „Rienzi”, 14/29. (1874. nov. 29.), [229]–232.

1. táblázat. Wagner-bemutatók a Nemzeti Színházban, 1866–1874

tűzte tollhegyre: „Gyönyörű, és még Wagner által sem ismert effektus az, mikor egy duettben hárman vesznek részt: két énekes, meg egy sűgő.”²⁴ Ha hihetünk a groteszk kottapéldával illusztrált híradásnak, valami ilyesféle incidens történhetett a Nemzeti szóban forgó előadásán is (lásd a 2. képet a 39. oldalon).

Az alapvető elvi közösségen túl persze komoly ellentétek is feszültek a „musikalische Fortschrittspartei”-on belül, s ezekre az ellentétekre is igen éles szemmel és nyelvvel reagáltak a *Borsszem Jankó* cikkei. Legalábbis erre utal egy ismeretlen szerző „Liszt-bankett” című írása, amely 1869 májusában jelent meg a lapban, s amelyben a Wöhler nevű szereplő – alighanem Gottfried Wöhler, a pesti zsidó hitközség orgonistája és a *Pester Lloyd* zenei referense²⁵ – így fogalmaz: „Liszt, Wagner und Ábrányi: das ist der Einklang im Dreiklang” (Liszt, Wagner és Ábrányi: ez az összhang a hármashangzatban).²⁶ A Wöhler szájába adott szövegből nem csekély iróniát vélek kihallani: az összhang hangsúlyozására ugyanis olyan időpontban került sor, amikor Liszt és Wagner között a „bővített hármass” miatt már nagyon is megbomlott a korábbi összhang. 1868 novemberére már Liszt számára is nyilvánvaló volt, hogy Cosima lánya el akar válni Hans von Bülow-tól, és életét Wagner társaként kívánja folytatni, akinek legkésőbb 1864 nyara óta egyébként is szeretője volt, s akitől 1865 áprilisában gyermeket is szült, Isolde Bülow személyében.²⁷

²⁴ BJ 3/142. (1870. szeptember 18.), 407.

²⁵ Szinnyei: „Wöhler Gottfried”. In: uő: *Magyar írók élete*, 14. (1914), 1654.

²⁶ BJ 2/71. (1869. május 9.), 188.

²⁷ A szerelmi háromszög történetéhez ld. Alan Walker: *Liszt Ferenc*, 3: *Az utolsó évek, 1861–1886*. Ford. Fejérvári Boldizsár. Budapest: Editio Musica, 2003, 116–152.

Dátum	Wagner-mű
1871. november 8. (1)	A bolygó hollandi, nyitány
1871. november 22. (2)	Trisztán és Izolda, előjáték és Izolda szerelmi halála
1871. december 13. (3)	Trisztán és Izolda, előjáték és Izolda szerelmi halála
1872. február 28. (4)	A nürnbergi mesterdalnokok, előjáték, a III. felvonás előjátéka és kvintett Huldigungsmarsch
1872. március 13. (5)	Liebesmahl der Apostel
1872. március 27. (6)	–
1872. november 13. (7)	–
1872. november 27. (8)	Gluck: Iphigenia in Aulis (Wagner átdolgozása)
1872. december 11. (9)	Eine Faust-Ouvertüre
1873. március 5. (10)	–
1873. március 19. (11)	–
1873. április 9. (12)	Trisztán és Izolda, előjáték

2. táblázat. Wagner művei a Filharmóniai Társaság Richter által vezényelt koncertjein, 1871–1873

A családi konfliktus érthető módon komoly törést okozott Liszt és Wagner kapcsolatában, s a két muzsikusz nézetkülönbségei csak tovább mélyültek az 1870/71-es porosz–francia háború kapcsán.²⁸

Ugyancsak a wagneriánusok közötti ellentétekről árulkodik a *Borsszem Jankó* 1872. március 3-i számában megjelent, „Ányi-ényi” címet viselő írás.²⁹ Ebben a közleményben, mely alcíme szerint „Nagyszerű konspiráció a Wagner-egylet ellen”, Ábrányi Kornél, Reményi Ede hegedűművész, valamint Reményi ugyancsak hegedűs tanítványa, Plotényi Nándor párbeszédének lehetünk tanúi, akik éppen saját, külön bejáratú egyletet alakítanak, melyet nevük végződése nyomán „Ányi-ényi egyletnek” keresztelnek el. Az írás arra reflektál, hogy a Wagner-, illetve Beethoven-kultusz egyes hazai képviselői ellenérzéssel, sőt féltékenységgel viseltettek Richter tevékenységével szemben, különösen, miután az 1872-es év elején felvetődött, hogy német mintákat követve Budapesten is Wagner-egylet alakuljon, s február 25-én gyűlést is tartottak ez ügyben a Hungária Szállóban:

ÁBRÁNYI: Hát, barátom, ez ellen a Wagner-egylet ellen nem teszünk valamit?

REMÉNYI: Hjah, a Wagnernek megtiltani nem lehet...³⁰

PLOTÉNYI: De lehet a Richternek!

28 Lisztnek a német egységmozgalomhoz való viszonyulásához ld. Bozó Péter: „A kaméleon és a nacionalizmusok: Liszt és a német egység”. In: uő: *A dalszerző Liszt* (Budapest: Rózsavölgyi, 2017), 87–102.

29 BJ 5/218. (1872. március 3.), 8.

30 „Reményi” Petőfi verssorát parafrázálja: „A virágnak megtiltani nem lehet...”.

ÁBRÁNYI: Richter? Richter! ... Ez az ember tulajdonképpen mi jogon létezik egyáltalán? Nem emlékszem, hogy a bírói kineveztetések idejében olvastam volna az ő kineveztetését a *Közlönyben*.³¹

REMÉNYI: Biz igaz a! Tán nincs is kinevezve és csak úgy bitorolja a Richter címet.

ÁBRÁNYI: Utána kell járnom! Leleplezem a turpisságot. Hiszen, kérem szépen, ez a Richter már valóságos Scharfrich[t]er!³² Reményit kiszorítja Beethovennel, engem kiszorít Wagnerrel. Skandalum! Még ha Beethovényi és Wágnényi volna legalább, hogy a magyar zene meg volna mentve a komponisták neveinek fermátái által!³³

Bár a Wagner-egylet kapcsán kibontakozó polémiát mind Haraszti,³⁴ mind pedig Varga érinti könyvében,³⁵ úgy érzem, hogy mindketten adósak maradtak a jelenség mélyebb indítóokainak eltérásával. Értelmezésem szerint a vita felszínre hozta mindazokat a részben szakmai, részben ideológiai természetű ellenérzéseket, amelyeket Richter pesti megjelenése és kezdeti sikerei váltottak ki a hazai wagneriánusok körében. A feszültség már 1871 novemberének végén, decembere elején érzékelhető a *Zenészet*i Lapokban. Erre utaló jel egyfelől, hogy a november 26-i számban Ábrányi újra közölte lapjában Wagner kilenc évvel korábban hozzá írott levelét a magyar zenéről, ráadásul polemikus kommentárt is fűzött hozzá, melyben a Wagner-kultusz kapcsán a germanizáció veszélyeire figyelmeztetett:

Mióta hazánkban, s főleg a fővárosban a minden irányú germanizáció oly nagy mérvben kezdett lábra kapni, hogy az egyetemes magyar sajtónak és közvéleménynek határozott ellenszegülését és ellenműködését idézte fel, sajnosan kell tapasztalnunk, hogy a művészet terén a magyar műtörekvések ellenlábasai is mindinkább merészebb, kíméletlenebb és kihívóbb modorban ütötték fel fejüket, s úton-útfélen ócsárolják azokat, gúnyolják s kisebbitik legérdemesebb képviselőit is, s nyíltan és titkon hangsúlyozzák, hogy azoknak véget kell vetni, mint olyan haszontalan gátfalaknak, melyek e téren csak a nagy németországi civilizációnak állnak útjában! S az ebbeli vétkes agitációk annál veszedelmesebbek és károsabbak, mert intező és befolyásozó szálaik még a legtekintélyesebb művészeti körök és műintézetek falai közé is behatnak immár, s a tekintély és befolyás hatalmával erőlködnek megsemmisíteni, háttérbe szorítani s dekretírozni mindazt a csekély kezdeményezési eredményt, mely e részben a magyar nemzeti közművelődésnek már egyik kiegészítő részét képezi.³⁶

Bár az idézett írás sem Richtert, sem a Nemzeti Színházat nem nevezi meg, annak későbbi említése, hogy „éppen Wagner R. nevét, működését, s mindent befolyászó német irányát halljuk minduntalan hangsúlyozni, s eme magyarelles agitációk zászlóján kolpoltártatni”,³⁷ nem hagy kétséget afelől, hogy a kritika ki ellen irányul.

31 A szatíra szerzője itt Richter névével űz szójátékot, amely németül bírót jelent.

32 A szójáték továbbfejlesztése: *Scharfrichter* jelentése annyi mint hóhér.

33 *BJ* 5/218. (1872. március 3.), 8.

34 Haraszti: *Wagner Richard és Magyarország*, 359–367.

35 Varga: *Wagner, Magyarország és a magyarok*, 104–108., ill. uő.: *Wagner, Hungary and the Nineteenth Century*, 215–217.

36 *ZsZL* 12/9. (1871. november 26.), 134.

37 Uott

Lohengrin

Eeeeeel-saa sze -

ret-lek! (Asugóhoz.) Ne ka - ja - bál - jon ugy!

Sugó. Maga ne kiabáljon. Meghallja a közönség!

Elsa

Ooooooh u - raam meg - mentőőöm!

(ppp) Jaj, - - leesik a köpönyegem, fogja meg.

Sugó (Lohengrinnek, pianissimo.) Soha meg ne kérdjed

Lohengrin (con dolore.)

(A sugóhoz)

Oda vesd le térded! Hol Sie der Teufel, redens doch lauter!

Sugó. Sie sein eine Grobian! Ik Ihnen werde aufschreiben lassen.

Lohengrin (énekli félhalkan Elsának más vég hiányában :))

Gro = bi - an, Gro - bi - an

(A sugónak) * = pedal, azaz = lábával megrugja a sugót)

Tutti

Ez istenitélet! Ez istenitélet!

*

2. kép. A Nemzeti 1870. szeptemberi Lohengrin-előadását jellemző kottapélada a Borsszem Jankóból (1870. szeptember 18.)

Egy héttel később a *Zenészeti Lapok* olvasói arról értesülhettek, hogy a Nemzeti zenekarának koncertmestere, Reményi lemondott állásáról, mi több, a lap teljes egészében közölte Orczy Bódog intendánshoz intézett leköszönő levelét, melyben egyebek mellett a következőkkel indokolta távozását:

[...] tapasztaltam és folyvást tapasztalom, hogy színházunknál nem a nemzeti művelődés a fő cél, hanem sok más látható és nem látható (művészeti viszonyainkkal nagyon keveset törődő) tényezők működnek [...] – e szomorú tapasztalatok után sajnálkozással bár, de kénytelenítettem ez intézettől megválni, melynek fölvirágzása nemzeti kultúránk érdekében volt és marad is szívemnek eszményképe.³⁸

Az év végén, a lap szilveszteri számában az elmúlt év zeneéletének történéseit értékelő névtelen írás jelent meg, amely a következő kritikával illette Orczy intendáns tevékenységét:

Valóságos német kolóniát csinált a Nemzeti Színházból, hol a magyar művészet iránti kegyelet és elismerés most csak türetek, de minduntalan profanáltatik. A magyar művészek vagy elűzvék, vagy elkedvetlenítvék, s helyettük a germanizáló és elcsehesítő elemek ültetvék a trónusra!³⁹

Ilyen előzmények után vetődött fel a Wagner-egylet gondolata Richter részéről, aki 1872. január 2-án levélben közölte Wagnerrel, hogy német mintákat követve Pesten is *Patronatsvereint* kíván létrehozni a bayreuthi Festspielhaus felépítésének anyagi támogatására. Erről Wagnernek a bécsi Wagner-Vereint szervező Theodor Káfkához intézett leveléből értesülünk, Richter írása ugyanis nem maradt fenn:

Ma levelet kaptam ifjú barátomtól, Richter Jánostól Pestről, amelyben jelenti, hogy mi-helyt életbe lép a bécsi egyesület, ott is alapítanak egy fiókegyesületet.⁴⁰

A *Zenészeti Lapok* ezután már nyíltan, nevét is említve kritizálta Richter tevékenységét. Az 1872. január 28-i számban még csak azt rosszsallotta, hogy a kar-mester a Filharmonikusok aznapi hangversenyének teljes bevételét a felépítendő bayreuthi színház javára kívánja felajánlani.⁴¹ Március 3-án, a Wagner-egylet alakuló üléséről hírt adva viszont a vezércikk szerzője – sejtetően, bár nem nevesítve Ábrányi – már arról írt, hogy nem annyira a bayreuthi vállalkozás támogatását nehezményezik, hanem az egylet másik, magyar zeneélettel kapcsolatban megfogalmazott célkitűzését:

38 ZsZL 12/10. (1871. december 3.), 151.

39 ZsZL 12/11. (1871. december 31.), 212.

40 Haraszi Emil fordítása; ld. Haraszi: *Wagner Richard és Magyarország*, 361. A német eredeti így hangzik: „Heute empfangen wir einen Brief meines jungen Freundes, Hans Richter, aus Pest, in welchem mir gemeldet wird, dass dort, sobald der Wiener Verein in das Leben getreten sein werde, ein Zweigverein gegründet werden solle.” *Richard Wagner: Sämtliche Briefe*, Bd. 24: *Briefe des Jahres 1872*. Hrsg. Martin Dürer. Wiesbaden: Breitkopf & Härtel, 2015, 33.

41 n. n.: „A túlságos nagylelkűség megárlhat”, ZsZL 13/18. (1872. január 28.), 273–277.

Az értekezlet folyama alatt aztán kiderült, hogy az illető tervelők sem többet, sem kevesebbet nem akarnak, mint Magyarországon a hazai zeneművészeti mozgalmak befolyásolására egy úgynevezett „Magyar Wagner-egyletet alakítani Wagner cége és zászlója alatt[”], s másodsorban a bayreuth-i Wagner-színház felépítésére szolgáló, s Wagner által kibocsátott 300-talléros Patronatsscheinok vásárlását és azoknak a részvényesek közti kisorsolását eszközölni.⁴²

Más korabeli sajtóhíradásokból is kitűnik, hogy a *Borsszem Jankó* által az „ányi-ényi” triász szájába adott, Richtert kritizáló mondatok nem teljesen légből kapotak. A Wagner-egylet alakuló üléséről beszámoló *Fővárosi Lapok* híradásából kiderül, hogy Ábrányi az összefüvetelen – wagneriánus volta ellenére – fenntartásainak adott hangot a Wagner-kultusszal szemben, s még hozzá kifejezetten nacionalista retorikával élt: „tiltakozott az ellen, hogy keblünkbe idegen elemeket oltsunk be, míg a magunk zenéje fejletlen, s indítványozá, hogy az egylet főleg a bayreuthi Wagner-ünnepen való részvételt tartsa szem előtt”,⁴³ illetve „a hazai zene fejlesztését sürgetősb feladatnak nyilvánítá”.⁴⁴ Tiltakozása annyiban nem is maradt teljesen eredménytelen, hogy a pesti Wagner-egylet alapszabály-tervezetéből – melynek megalkotásában többedmagával együtt Ábrányi is részt vett – végül kimaradt a magyar zenetörténeti misszió említése („a hazai zeneművészeti mozgalmak befolyásozása”), mi több, utolsó pontként az szerepel, hogy „az egylet csak a bayreuthi epochális zeneünnepélyek megtartásáig alakul, s azok lefolyása után magát feloszlottnak tekinti”.⁴⁵

Mint láthattuk, a Richterrel, illetve Orczy intendánssal szemben megfogalmazott legfőbb érv a germanizáció vádjá volt. Ennek megértéséhez tudnunk kell, hogy Wagner műveinek megjelenése idején mind Pest, mind pedig Buda többnemzetiségű volt, s mindkét városban többen voltak a német anyanyelvűek, mint a magyarul beszélők. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a főváros színházi életében éppen a kiegyezést közvetlenül követő években, vagyis nem sokkal Richter pesti működése előtt jelentős változások kezdődtek: 1870-ben a pesti német Városi Színház megszűnt, Budán pedig hatóságilag betiltották a német előadásokat – a budai Színkör és a Várszínház magyar játszóhellyé alakult át – hozzá kell tenni, hogy az utóbbi két helyen fellépő magyar társulatok számára sokáig komoly problémát jelentett a jórészt továbbra is német ajkú közönség érdeklődésének hiánya. Ugyan 1869-ben még új német nyelvű játszóhely nyílt Pesten a Gyapjú utcában, ám ez az 1889-ben leégett Deutsches Theater in der Wollgasse volt az utolsó német színház a fővárosban. Mindenesetre 1870 és 1876 között Fürst-Theater néven még a mai Operaház helyén is német játszóhely működött.⁴⁶ Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a hangsúlyozottan német zeneszerző Wagner kultusza

42 n. n.: „A Wagner-egylet kérdéséhez”, *ZsZL* 12/23. (1872. március 3.), 355.

43 *FL* 9/46. (1872. február 27.), 199.

44 *FL* 9/47. (1872. február 28.), 203.

45 *ZsZL* 12/24. (1872. március 10.), 376.

46 A főváros színházi térképének változásairól ld. Bozó Péter: „Lepke és oroszán a színházban. Wagner, Offenbach és a budapesti színházi intézményrendszer alakulása a dualizmus korában”, *Muzsika* 60/10. (2017. december), 5–10.

érzékeny kérdésnek bizonyult, annál kevésbé, mivel ráadásul az 1870/71-es porosz–francia háború eredményeként épp ekkortájt alaposan megváltozott az európai status quo is: létrejött az egységes német állam, ráadásul mindjárt nagyhatalomként lépett fel, megalázó katonai vereséget mérve Franciaországra.

Ebben az összefüggésben figyelemre méltónak tartom, hogy a szövegíró Wagner germán mitológiához való vonzódása éppen az azt követő napon kapott egy döfést a *Borsszem Jankó*-ban, hogy Franciaország hadat üzent Poroszországnak. 1870. július 17-én egy fiktív tudományos előadás jelent meg a lapban „Az eposzról” címmel, melyet állítólag a Kisfaludy-társaság közgyűlésén olvasott volna fel „Deák F. (de nem ’erencz’, hanem ’arkas’)”. A szöveg megállapítja, hogy „a modern eposzt a németek Nibelungjai kezdték meg, melyeknek szerzője Wagner Rikárd, ki Szász Károly t. tagtársunkat használta forrásként.”⁴⁷ Az előadóként említett Deák Farkas (1832–1888) valóban nem csupán igazságügy-miniszteri osztálytanácsos és termékeny hírlapíró volt, hanem tudós is: 1876-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1885-től rendes tagja, aki a Magyar Történelmi Társulat alapításában is tevékeny szerepet játszott.⁴⁸ Annál szórakoztatóbb, hogy a *Borsszem Jankó* olyan szöveget tulajdonít neki, melyben szándékoltan összekeveredik a történelmi előzmények és következmények sorrendje: a középfelnémet nyelven írott Nibelung-ének természetesen nem modern, hanem középkori hőseposz, és persze nem Wagner tollából származik. A közlemény filológiai szempontból annál is kevésbé megalapozott, mivel Wagner saját, epikus dimenziójú Nibelung-tetralógiájának nem ez volt az egyetlen, s még csak nem is a fő forrása: számára meghatározóbbak voltak az óízlandi verses és prózai Edda-dalok, valamint a Völsunga-saga.⁴⁹ A másik komikusan fals állítás Szász Károlyra vonatkozik, akit a lap a zeneszerző forrásának tesz meg, jóllehet neki nem ilyen módon volt köze a Nibelungokhoz, hanem a középkori hősköltemény fordítójaként: ő ültette át magyarrá a teljes középfelnémet eposzt, néhány évvel a cikk megjelenése előtt.⁵⁰

Wagnert persze már a porosz–francia háború előtt is mint par excellence német zeneszerzőt tartották számon, s különösen figyelemre méltó, hogy nevét gyakran említik együtt Offenbachéval, és mérik őket össze a 19. századi budapesti lapokban,⁵¹ amihez persze köztudottan problematikus viszonyuk,⁵² illetve nyilvánvalóan Wagner közismert antiszemitizmusa is hozzájárulhatott. A Wagner–

47 BJ 3/133. (1870. július 17.), 301.

48 Szinnyei: „Deák Farkas”. In: *Magyar írók*, 2. (1893), 667–671.

49 Ld. Kroó György: „A Ring, és mitológiai, mondai forrásai. Motívumról motívumra”. In: *Heilawac avagy délutáni álmom a kanapén. Négy tanulmány A Nibelung gyűrűjéről*. Budapest: Zeneműkiadó, 1983.

50 *A Nibelung-ének. Ó-német hősköltemény*. Ford. Szász Károly. Pest: Ráth, 1868; újabb kiadása: Mária-besnyő–Gödöllő: Attraktor, 2008.

51 Erről részletesebben ld. Bozó: *Lepke és oroszlán a színházban*; ill. uő: „Theatrical Landscape. Intersections between the Reception of Wagner and Offenbach in Nineteenth-Century Budapest”, *Studia Musicologica* 58/3–4. (2017 December), 329–339.

52 A két szerző viszonyáról ld. Peter Ackermann: „Eine Kapitulation. Zum Verhältnis Offenbach–Wagner”. In: Winfried Kirsch–Ronny Dietrich (hrsg.): *Jacques Offenbach. Komponist und Weltbürger*. Mainz: Schott’s Söhne, 1985, 135–148.

Offenbach szembeállítás persze annál kevésbé meglepő, mivel Wagner első romantikus operái és Offenbach Európa-szerte népszerű operettjei az 1860-as évtized elején közel egy időben jelentek meg a magyar fővárosban, ráadásul két év különbséggel mind Offenbach társulata, mind pedig Wagner vendéjátékot adott a Nemzeti Színházban. A *Borsszem Jankó*ban is találunk példát a Wagner–Offenbach-párhuzamra: jelesül abban a névtelen írásban, amely „Urváry, a kékszakáll” címmel jelent meg a lap „Híresek arcképcsarnoka” című rovatában,⁵³ nyilvánvalóan Offenbach 1866-ban bemutatott opéra-bouffe-jának címére utalva, amelyet ekkor már Magyarországon is játszottak. A *Barbe-bleue* magyar nyelvű premierjére tudtommal 1867. december 26-án került sor Kassán, s hamarosan, 1868 januárjában a Pester Stadttheater is bemutatta, természetesen németül.⁵⁴

A szatíra célpontja Urváry Lajos (1841–1890) újságíró, aki előbb 1869-től a *Századunk* című politikai napilap, majd 1869–1887 között a *Pesti Napló* szerkesztője volt. A cikk aktualitását pedig nyilvánvalóan az adta, hogy megjelenésének évében Urváry országgyűlési képviselő (1869–1872) is lett.⁵⁵ Az újságíró – akit az ismeretlen szerző olaszosan csak Luigiként emleget – a cikkben ötödik felesége halálos ágyánál jelenik meg. Megjegyzendő, hogy életrajza mindössze egyetlen házastársáról tud – Helvey Laura színésznőről, akit évtizedekkel a *Borsszem Jankó* említett írásának megjelenését követően, 1885-ben vett csak nőül,⁵⁶ úgyhogy a cikk vagy valamilyen korábbi, házasságon kívüli kapcsolatára célozhat, vagy egyszerűen kitalált nőügyekkel próbálja meg lejáratni. A cikkbeli haldokló nőalak, aki Urváry lapjának címét és Wagner Brünnhildájának nevét ötvözve a Századunkhild nevet viseli, delíriumában *A Rajna kincse* sellőinek dalára erősen emlékeztető szöveget énekel: „Weyala, weyala, wagala, weya! Wagala, weyala, weyala, wey!”, mire partnere a következőképpen reagál: „Nem értem, mondá Luigi, a kékszakáll, szöke barkóját tépegetve. Közöséges r. l. [rajnai lány] legyek, ha értem. Hisz ez Wagner, én pedig Offenbachból való vagyok.”⁵⁷

A *Rajna kincse*-utalás (amely valóban inkább csak utalás, nem pontos idézet), figyelemre méltó egy 1869-es magyar élclapban, hiszen a művet csak évtizedekkel később mutatták be Budapesten: német nyelvű premierjére 1883. májusában került sor a Gyapjú Utcai Német Színházban, Angelo Neumann társulatának vendéjátéka keretében, a tetralógia többi darabjával együtt; magyarul pedig először Gustav Mahler vezényletével adták az Operaházban, 1889. január 26-án. Ősbemutatója is csak néhány hónappal a cikk megjelenése előtt, 1869. szeptember 22-én zajlott le a müncheni Königliches Hof- und Nationaltheaterben. Igaz, a szövegkönyvet régebb óta lehetett forgatni, mivel Wagner már jóval korábban, 1853-ban kinyomatta Zürichben, még ha a véglegestől kicsit eltérő szöveggel is,⁵⁸ 1863-as, illetve 1869-es újabb ki-

53 BJ 2/103. (1869. december 19.), 502.

54 *Blätter für Musik, Theater und Kunst* 14/4. (10. Jänner 1868), 15.

55 Szinnyei: „Urváry Lajos”. In: uő: *Magyar írók élete és munkái*, 14., 685–686.

56 Uott

57 BJ 2/103. (1869. december 19.), 502.

58 Így többek között a *Götterdämmerung* ebben a változatban még *Siegfrieds Tod* címmel szerepel.

adásai mellett pedig 1861 óta a mű zongorakivonata is elérhető volt nyomtatásban.⁵⁹ A Münchenben alig néhány hónapja bemutatott Wagner-zenedrámára való utalás, a szőke barkó és az Offenbach-i származás említése alighanem tudatos utalás Urváry német eredetére, akinek Herrenröther nevű nagyapja az életrajz szerint Bajorországból települt át Magyarországra.⁶⁰ Az már csak apró adalék a Wagner–Offenbach szembeállításához, hogy 1864-ben Offenbachtól is bemutattak Bécsben egy olyan német romantikus operát, amely a *Die Rheinnixen* (A rajnai sellők) címet viselte.

Richter pesti működésére visszatérve: valószínűleg a hazai wagneriánusok vele szemben tanúsított ellenérzései is szerepet játszhattak abban, hogy a kiváló karmester olyan hamar távozott Budapestről. Ebben persze nyilvánvalóan az is döntő jelentőségű volt, hogy a Richter-éra utolsó Wagner-bemutatója csúfosan megbukott. A *Rienzi* premierjéről a *Borsszem Jankó* is alaposan elmondta negatív véleményét „Theatralia” című rovatában, a következőképpen jellemezve a művet:

Reccsenetes trombitálmány, bumbömbbombasztikus dobolmány. Felfútt Meyerbeer, dagadt Berlioz. Elefánt-embrió – oroszlán-körmökkel. Hígított Bellini. Mint mikor egy Herkules kígyó helyett kukacot fojt meg bölcsőjében: indiai mágus, ki kábító édességeket szűr és közben langyos cukros vizet mér. Helyenkint ordító csalogány, majd epedő hypopotamus. Zubovics tud-e úgy énekelni mint Ellinger, kétes; de hogy Ellinger nem tud úgy lovagolni mint Zubovics, az áll.⁶¹

Zubovics Fedor huszárkapitány (1848–1920) híres lovas volt⁶², említése alighanem a rendezés, illetve a címszerepet éneklő Ellinger József színészi alakításának egyik mozzanatára utal kritikusan. (Wagner szöveggönyvének színpadi utasítása szerint a címszereplő és a római szenátorok a harmadik felvonásban lóháton jelennek meg). A „felfútt Meyerbeer”-re való utalás annyiban valóban jogos, hogy Wagner ifjúkori operája párizsi bemutató reményében készült az 1830-as évtized végén, és valóban a francia történelmi nagyoperák modorát utánozza. Pesti bukásában minden bizonnyal az is szerepet játszhatott, hogy a korábban már megismert *Lohengrin*hez, *Tannhäuser*hez és *A bolygó hollandi*hoz képest valóban fakónak, kevésbé eredetinek és bombasztikusnak tűnhetett. Másfelől bármennyire nem is volt szerencsés a pesti Wagner-bemutatók sorrendjének ilyesféle alakulása, aligha kárhoztathatjuk Richtert a *Rienzi* műsorra tűzéséért. Kérdés, hogy egyáltalán milyen más Wagner-operát mutathatott volna be, hiszen a *Ring* utolsó darabjának partitúráját a komponista csak ekkoriban zárta le, ráadásul ragaszkodott a tetralógia valamennyi darabjának együttes bemutatásához.⁶³ A *nürnbergi mesterdalnokok* témájánál fogva az adott helyzetben szintén nem számíthatott volna különösebb

59 *A Rajna kincse* 1853 és 1869 között megjelent kiadásainak részletes leírását ld. J. Deathridge–M. Geck–E. Voss (hrsg.): *Wagner Werk-Verzeichnis* (WWV). *Verzeichnis der musikalischen Werke Richard Wagners und ihrer Quellen*. Mainz: Schott, 1986, 352–359.

60 Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*, 14., 685.

61 BJ 7/361. (1874. november 29.), 7.

62 *A Pallas nagy lexikona*, 16. Szerk. Gerő Lajos. Budapest: Pallas, 1897, 1184.

63 Richter 1869-ben épp azért távozott Münchenből, mert nem akart részt venni *A Rajna kincse* Wagner akarata ellenére megtartott premierjén.

népszerűsége – jellemző, hogy egy évtizeddel későbbi pesti bemutatója (1883. szeptember 8.) nagy bukás volt, mindössze öt előadást ért meg. Azt hiszem, hogy a budapesti operatársulat 1874-ben sem erre, sem a *Trisztán és Izolda* esetleges premierjére nem lehetett még eléggé felkészülve – és a fővárosi közönség sem.

Az mindenesetre a fentiek alapján biztosan állítható, hogy a *Borsszem Jankó* szerkesztősége és szerzőgárdája élénk figyelemmel kísérte Richter budapesti működését, illetve a Wagner-kultusz hazai alakulását, s a maga tréfás-ironikus stílusában a szeizmográf érzékenységevel reagált nemcsak a fővárosi Wagner-bemutatókra, hanem a zeneszerző itteni fogadtatását meghatározó politikai, illetve kulturális kontextusra és személyes konfliktusokra is.

ABSTRACT

PÉTER BOZÓ

‘FOR WAGNER, IT CANNOT BE FORBIDDEN...’

The Unserious Aspects of the Composer’s Reception in the Hungarian Satirical Magazine Borsszem Jankó

The period when Hans Richter was active as conductor at the Pest National Theatre (1871–1875), was the heyday of political satirical magazines in the history of the Hungarian press. One of them was *Borsszem Jankó* (Johnny Peppercorn), founded in 1868 and edited by the medical specialist, writer and journalist, Adolf Ágai (Rosenzweig; 1836–1916). Ágai’s magazine regularly published fake news and caricatures concerning the works and reception of Richard Wagner, whose music was more intensively cultivated in Budapest under Richter’s conductorship than earlier. In my study I try to contextualize and interpret the articles published in *Borsszem Jankó* about Wagner and Wagnerians, in order to demonstrate some important and characteristic traits of the composer’s Hungarian reception. Among other things, I argue that the partly ideological conflict between Richter and such Hungarian musicians as Kornél Ábrányi, Ede Reményi and Nándor Plotényi might have played a significant role in Richter’s departure from Budapest.

Péter Bozó is a research fellow at the Institute for Musicology of the Research Centre for the Humanities of the Hungarian Academy of Sciences, and the Editor-in-Chief of *Studia Musicologica*. As a Bolyai Scholar (2014–2017), he has researched the Hungarian reception of Jacques Offenbach’s music. The book version of his doctoral dissertation on Franz Liszt’s songs (2010) was published as *A dalszerző Liszt* (The song composer Liszt) by Rózsavölgyi & Co. in 2017, and awarded the György Kroó Plaque of the Hungarian Musicological Society.